

ÚJABB ADALÉKOK A KALANGYA TÖRTÉNETÉHEZ

STERN LAZÁR LEVELEI SZIRMAI KÁROLYHOZ

„Az ember annyit ér, ahány dologért szégyellnie kell magát.”

G. B. Shaw

Stern Lázár neve a mai olvasók előtt már csaknem teljesen ismeretlen. A lexikonok és a legrészletesebb irodalomtörténeti munkák sem tudnak róla, érdemben úgyszólván sehol nem olvashatunk róla, a kortársi visszaemlékezésekben is legfeljebb utalásszerűen találkozunk a nevével, ha ugyan egyáltalán találkozunk. Csaknem negyven év távlatból elfelejtett írásai úgy hatnak, mint „elhaló morajlás... semmi élet”. Tény, hogy Stern Lázár nem volt nagy író, nevéhez nem fűződnek remekművek, nem volt igazán eredeti alkotó elme, de tanulmányaival, bírálataival, cikkeivel és közéleti szereplésével hosszú éveken át „jelen volt” a két világháború közötti jugoszláviai magyar szellemi életben, szerelmese és fáradhatatlan munkása volt az irodalomnak. Az egykori becskerei ügyvéd egy ideig a helyi Magyar Közművelődési Egyesület igazgatója is volt, többé-kevésbé rendszeresen publikált a Kalangyában és a jugoszláviai magyar lapokban. Apámnál mintegy 15 évvel volt idősebb, s a második világháború utolsó éveiben valószínűleg a fasiszta deportálásoknak esett áldozatul. Apámhoz intézett leveleiből kiolvasható, hogy a szélsőségektől idegenkedő, helyenként tüzetlenül óvatoskodó, de mindenképpen haladó szellemű ember volt, aki legalább szűkebb pátriájától a teljes feledésnél feltétlenül többet érdemelne. Leveleinek tanúsága szerint apámnak, a Kalangya akkori szerkesztőjének néprajzi, művészettörténeti és gazdaságpolitikai tárgyú cikkeket, tanulmányokat, valamint könyvkritikákat küldött, amelyeknek nagy része — Spectator aláírással — megtalálható a harmincas évek második felének Kalangya-számaiban.

Apám Stern cikkeit olykor nem csupán stilisztikai szempontból dolgozta át, de ha szükségesnek látta — a cikkekhez kapcsolódó legújabb szakirodalom áttanulmányozása után —, tárgyi javításokat is végzett. Ebből aztán többször adódtak féreértések, viták, de tartós összetűzések soha, mert Stern jól tudta, hogy apám mennyire komolyan vette és lelkiismeretesen végezte hálásnak semmiképpen sem nevezhető szerkesztői munkáját, s a stílusjavításokhoz mindig „kész örömmel járult hozzá”. Stern Lázár csupán akkor neheztelt komolyabban, amikor egyik cikkébe apám előzetes megbeszélés nélkül betoldott egy olyan mondatot a „közös kötelességvállalásról”, amelyet talán a

cikkíró is vallott, de pozíciója miatt nem mert leírni. Hadd jegyezzem itt meg, hogy apám ugyanerről a témáról egyik saját nevével jelzett cikkében még bátrabban és még egyértelműbben mondta ki véleményét. Már ebből az egyetlen példából is kitűnik, hogy a levelekben gyakran találunk utalásokat a régi Vajdaság kulturális eseményeire, íróira, az akkori vezetők álláspontjára, személyi harcokra...

Irodalmi kérdésekben Sternnek gyakran volt különvéleménye. Ebből azonban tévedés lenne arra következtetnünk, mintha a becske-reki ügyvéd pusztán különcködésből, makacsságból tette volna ezt, hiszen érvelésében legtöbbször fellelhetőek voltak az elgondolkodtató részigazságok. Ez éppen úgy vonatkozik a Roger Martin du Gard-ról szóló cikkére, mint a Babits európai irodalomtörténetéről írottakra. Ez utóbbiban ugyanis nem arról van szó, mintha mindenáron el akarná marasztalni Babits művét, hanem arról, hogy *Az európai irodalom történetét* mint történeti művet elhibáztottnak találta.

A levelekből az is kiolvasható, hogy a korabeli írók véleménye mennyire különböző volt egy-egy folyóirat szerepét és tartalmát illetően. A szerkesztőnek minden következetességére és erélyére szüksége volt, hogy megvédje irodalmi elveit és szerkesztői koncepcióját, amelynek helyességét azóta már jórészt igazolta az idő.

Úgy gondolom, nagy kár lenne, ha az idő tengerében elvesznének ezek a levelek, amelyek apró, de értékes adalékok a régi vajdasági magyar irodalom és a *Kalangya* történetéhez s elsődleges források a jelen és a jövő irodalomtörténészei, kutatói számára.

STERN LAZÁR LEVELEI SZIRMAI KÁROLYHOZ (1936—1940)

1936. VI. 16.

Kedves Szirmai Uram!

Hosszabb szünet után idezárva küldök egy kis kritikát és ismertetést Donkan Rupertnek nagyon aktuális könyvéről *Arábia feltámadásáról*. — Becses felszólításukra pedig itt küldök egy kis memoárt olvasmányalmról és terveimről.

Jelenleg Babits irodalomtörténetének kritikáját és méltatását készítem elő. Minthogy a műről jelességeinek kellő kiemelkedése mellett van egy-két erősebb, bár tisztán tárgyilagos megjegyzésem is, nem tudom, alkalmas lesz-e az arra, hogy azt Babits írói tekintélye mellett a *Kalangya* leközölje. Ugyanis Babits művét mint történeti művet elhibáztottnak találom.

Kéri idevonatkozó sz. értesítését baráti tisztelettel:

dr. Stern Lázár

1936. XI. 6.

Kedves Szirmai Uram!

A holnapi napon Sztári Becsejen tartandó ünnepség közben nyújtják át Önnek az irodalmi érdemeket manifesztáló ezüstkoszorút. Engedje meg, hogy ez alkalomból szívemből üdvözljem Önt.

A zavaros irodalmi vizekben Ön próbált harmóniát és rendet teremteni. A központi irodalomból való leválás és önálló irodalmi életbe szökkenés vajúdásaiba és káoszába Ön iparkodott nívót és sztandardot bevinni. Harcolt a Sturm und Drang periode minél simább és méltóbb áthidalásáért. Sebeket is kapott, melyek talán most is sajognak. De az általános elismerés el fogja Önnel azokat felejtetni.

Újból üdvözlöm Önt és maradok nagyrabecsülésem kifejezése mellett ószinte híve:

dr. Stern Lázár

1936. XII. 16.

Kedves Szirmai Uram!

A Kalangyáról egész pozitív formában hírlík, hogy anyagi okokból végleg megszűnt.

Nagyon kérem, legyen szíves értesíteni, igaz-e a hír, s hogy a hír való-sága esetén van-e kilátás újabb folyóirat megjelenésére, vagy egészen el van ejtve annak gondolata is.

Szívélyesen üdvözlí Önt mindig kész híve

dr. Stern Lázár

1937. VI. 23.

Kedves Szirmai Uram!

Ittlétekor röviden érintettük annak a lehetőségét, hogy a magyarság önmegadóztatását kellene igénybe venni a kultúrcélok zökkenés nélküli s állan-dósággal biztató megvalósításának a lehetővé tétele végett. Említettem, hogy ezt az álláspontomat itt nem osztják s nagyon pesszimiztikus szemmel nézik. Lehet, hogy jobban ismerik nálamnál a magyarság gondolkodását s nekik van igazuk, de akkor le kell mondanunk mindennemű komoly s nagyszabású kul-túrmozgalomról, akkor tiszta feccsérlés minden arra fordított energia, akkor a jószerencsére s a végzetre kell bízunk mindent. Minthogy azonban ez mindenképpen szomorú álláspont, amelybe én egyszerűen belenyugodni nem tudok, a Kalangya útján a nagy nyilvánosság elé óhajtanám azt vinni. Ez a célom az idezárt cikkel. Ám szóljanak hozzá, akár a részletekre kiterjedőleg is — amit egyelőre korainak tartok —, akár elvileg. Tisztázódjék az eszme. Talán így derül ki valami egységes s a maival szemben haladást jelentő álláspont.

A merev passzivitást, a nyugalmas semmittevést a magam részéről nem tartom helyesnek. Gondolkozzék a dolog felől, szóljon Kegyed is hozzá, esetleg dr. Draskóczy.

A cikk közlését s szíves értesítését kéri baráti üdvözléttel régi híve

dr. Stern Lázár

1937. VII. 7.

Kedves Szirmai Uram!

Folyó hó 4-én kelt becses levelére elsősorban engedje megjegyeznem, hogy én abban a meggyőződésben voltam, miszerint a teljesen légből kapott egyéni támadások méltóan el lettek intézve a Kalangyában foglalt alapos és szép cikkekkel. Minden irodalmi vállalat ki volt téve a múltban is, és ki lesz téve a jövőben is a be nem érkezettek és ki nem forrottak hasonló támadá-sainak. Különben is, a vezetőség és az értelmiség körében ma már más a szellem és más szemmel néznek a Kalangyára, mint azelőtt. A jövő a Ka-langyáé.

Ami a cikkeimre tett megjegyzést illeti, nem csinálok kabinetkérdést a két lábon való járásból, bár Darwin és társai után nem voltam elkészülve kifogására, hiszen Freud — hogy mást ne említsek — a szexuális libido elméletét éppen a négy lábon járásra, vagy mondjuk a négykézlábon mászkálásra építette fel. Wells — megbocsásson —, de ebben a kérdésben nem tekintély...

A görög cikknél lehet, hogy nem sikerült álláspontomat a szűkre szabott keretben a maga teljes rendszerében világosan kifejteni, ami az én bűnöm, mert igazán nagyon szeretem a világosságot. Leszűrt meggyőződés, hogy a kultúrát az ember alkotja és nem a környező természet; ez befolyásolhatja a tevékenység iramát és a képzelőtehetség arányait, de alkotó szerepe nincs. Sohasem osztottam a Buckle-féle klimatikus és fizikai tényezők és a maga egészében a Taine-féle miliő-elméletet. A görög csodás ég megvolt sokfelé, de görög kultúra csak egyetlen volt, mert azok a körülmények és viszonylatok, amelyekből az kisarjadzott, csak egyetlenegyszer találkoznak...

Élvezettel olvastam Indiára és Egyiptomra vonatkozó megjegyzéseit. Éppen most olvasom India történetét és azt hiszem, mindezek a kultúrák az én álláspontomból teljesen logikusan levezethetők és megérthetők. Ha nincs kifogása ellene, a közeljövőben ismertetném az én platformomról az indiai kultúrát.

De hiszen én nem is aspirálom azt, hogy föltétlenül igaz legyen minden mondásom. De tartom, hogy jogom van a magam nézetéhez. A nézetek igazsága sohasem lehet kritériuma valamely mű értékességének. Istenem, hiszen nem is tudhatjuk, mi az igazság. A műnek logikusnak, egységesnek és összhangzatosnak kell lenni, és nem szabad abszurd ellentétben állani világos tényekkel.

Ezért az a nézetem, hogy a görög cikkeimre tett megjegyzései nem helytállóak.

Természetesen ezzel a közlés vagy nem közlés kérdésénél nem tudom, de nem is akarom befolyásolni.

Kérem szíves értesítését, hogy mikorra remélhető a cikk leközlése. Ha két-három hónapról van szó, semmi kifogásom az ellen, hogy a cikket magánál tartsa. Csak arra kérem, legyen szíves vigyázni, hogy el ne kallódjék, mert nekem teljes másolatom nincs róla, egy részét ugyanis egyszerűen lediktáltam készen a nyomdafestékre, és másolatvételtől megfedelkeztem.

Sok szeretettel maradok igaz híve és tisztelője:

dr. Stern Lázár

1937. IX. 3.

Kedves Szirmai Uram!

Ma kaptam kézhez a Kalangyát. Még nem olvastam s így nem tudok róla nyilatkozni. De a tartalomjegyzék s az írók neve jót ígér. Engedelmevel olvasás után visszatérek rá.

Sajnálom, hogy *A kisebbség kultúrája* c. cikkem nem jelent meg. Szabadna kérdezni ennek okát? Nem kérdezném, ha b. levelében nem írta volna, hogy a szeptemberi számban meg fog jelenni.

Szíves válaszát kéri igaz híve és tisztelője

dr. Stern Lázár

1937. IX. 22.

Kedves Szirmai Uram!

Már Novi Sadon, hol találkozni reméltem, hallottam betegségéről s nagyon örülök a b. soraiban jelzett javulásnak.

A Kalangya bajairól is hallottam egyet-mást, s ezt nagyon szomorú dolognak tartom. Nemcsak a Kalangya, hanem az egész magyar kultúra itteni végzetét látom ebben. A magyar áldozatkészség vagy hiányzik, vagy valamilyen módon nem tudunk ahhoz hozzáférni. Bármi is legyen az oka, az eredmény, a küzdelem kilátástalansága ugyanaz. Nagyon jó helyen van Kegyed — aki küzdelemre termett s tele van optimizmussal.

A hosszabb cikket kérem visszaküldeni — megpróbálom azt Magyarországon elhelyezni. A Távol-Keletről írtam most egy cikket újabb tanulmányaim nyomán, melyben Kína s Japán múltja s kultúrája nyomán új szempontból próbálom megvilágítani a mai összetűzést s annak történelmi korszakra vetített várható kimenetelét. De sajnós az is vagy 15—16 oldalra terjed. Valahogyan nem tudok rövid lenni, pedig azt hiszem, nem szaporítom a szavakat. A tárgyak természete hozza magával a cikk hosszúságát. Ha nem közölhető, be se küldöm. Megpróbálom a rövidítést, de sokat nem remélek tőle.

Kérem szíves véleményét: küldjem a cikket vagy ne küldjem? Attól félek, sokat fog az is veszíteni aktualitásából, bár lényege hosszabb időre szóló prognózisból áll.

Öszinte üdvözetem kifejezése mellett várom szíves válaszát, ki maradok igaz híve:

dr. Stern Lázár

1937. IX. 24.

Igen Tisztelt Szirmai Uram!

A tegnapi levelemben jelzett tanulmányt *A Távol-Kelet a XX. században* címmel sikerült 10 oldalra összeszorítanom. Talán ilyen megrövidített terjedelmében lehetséges annak közzététele. Kérem azonban azt még lehetőleg az októberi számban közzétenni, mert az események által aktualitásukat veszíthetik minden nap a tanulmányban foglalt prognózisok.

Nagyon szeretném, ha kérésemet teljesíthetné. Mindenesetre kérem szíves értesítését, és ha a közlés nem volna lehetséges, kérem a tanulmány szíves visszaküldését.

Igaz tiszteletem kifejezése mellett maradok kész híve:

dr. Stern Lázár

1937. X. 5.

Kedves Szirmai Uram!

A Kalangyának ma vett októberi számában találok a kisebbség kultúrájáról írt cikkemet. Nem fogja zokon venni, ha a közlés módja ellen észrevételek vannak. Egyetlen, de azt hiszem, jogos. Nem a stílusjavításokat értem, melyekre ez esetben nem helyezek súlyt. Hanem a cikknek egy helyen történt tartalmi kiegészítése ellen van kifogásom. A cikkben foglalt ezen megjegyzésem után: „eddig a jugoszláviai magyarság nem ismert közös kötelességeket”, következik az Ön által hozzáadott zárjelezett megjegyzés: „a legvagyonosabbak jó része nem is akar ismerni.” Ezen megjegyzéssel nem azonosíthatom magamat, azt mint szerző nem tehetem magamévá, mert a dolog kényes természeténél fogva sem célzásokat, sem érzékenységeket sérthető agresszivitást nem tartok megengedhetőnek.

Azt hiszem, méltányolja álláspontomat és nagyon kérem, hogy a jövőben — bármily helyénvalók is legyenek a kiegészítések — ne méltóztassék cikkeimet kiegészíteni hozzájárulásom nélkül.

Mikor jöhet, vagy jöhet-e egyáltalán többi cikkem? *A Távol-Kelet* cikk végleg lekéstünk.

Egyébként fogadja régi hívének őszinte üdvözetét:

dr. Stern Lázár

Kedves Szirmai Uram!

Nem szívesen írom e sorokat, mert nem szívesen kifogásolok. De a Kína s Japánra vonatkozó cikk olyan stiláris reformatio in peiuson ment át, hogy azt nem hagyhatom észrevétel nélkül. A stiláris módosítások több helyen értelemmódosítással jártak s mindenképpen a kifejező erő rovására mentek. Az az impresszióm, hogy a szedés is elég rossz...

A jövőben kérem a „javított” cikket hozzájárulás végett velem előbb közölni.

Fogadja szívélyes üdvözetemet, ki maradok régi híve:

dr. Stern Lázár

1937. XII. 22.

Kedves Szirmai Uram!

Ma kaptam kedves levelét és a visszaküldött görög tanulmányt. Sajnálom, hogy a közlés lehetetlennek bizonyult. Nem szeretek házalni cikkeimmel, de ezen esetben kivételesen meg fogom próbálni azt külföldön elhelyezni.

Köszönettel vettem a *Teremtési mondákra* vonatkozó közlését és remélem, hogy a Kalangya legközelebbi számainak egyikében a cikk meg fog jelenni.

Ami becses levelének a stílusjavításokra vonatkozó részét illeti, kész örömmel járulok hozzá minden olyan stílusjavításhoz, amely csakugyan szebbé teszi azt és jobban illeszti össze a nyelv ritmusát. De azt találok, hogy a kínai tanulmányon eszközölt stílusjavítások... több helyen megváltoztatták a szöveg értelmét... Most már meg fogja érteni, hogy micsoda indított levelem megírására. Korántsem maga a javítás, hanem a javítást nem jelentő és az azon túlmenő értelemváltoztatás volt levelem megírásának a szülőoka. Jövő cikkeimnél legyen szíves a javításoknál óvatosabban eljárni és ha netán kételyei volnának, talán a szándékozott javításokat előbb velem közölni. Azt hiszem, ezzel minden félreértést eloszlattam.

Minden jókat kívánok úgy az ünnepekre, mint a jövő évre és maradok baráti üdvözzellett tiszteelője:

dr. Stern Lázár

1938. II. 22.

Kedves Szirmai Uram!

Úgy látom, hogy *Világteremtési mondák* c. cikkem nem jelenik meg a Kalangyában. A Kalangya átalakul szépirodalomná s annak kritikájává. Elvontabb, a mai élettől s az irodalom mindennapi kenyerétől, annak közvetlen szükségleteitől s célkitűzéseitől távol álló cikkekre ma nincs szükség.

Belátom ennek jogosultságát. A mi irodalmi viszonyaink között ez csakugyan mindennél fontosabb.

Azt hiszem, hogy ilyen körülmények között jogosult az a kérésem, hogy fenti cikkemet lenne szíves visszaküldeni.

Fogadja üdvözzeltem kifejezését, ki maradok készséges híve:

dr. Stern Lázár

1938. XII. 3.

Kedves Szirmai Uram!

Nagyon súlyos aggályaim vannak azon fölfogás és azon eljárás helyesége tekintetében, amelyet a jugoszláviai magyarság kultúrmozgalmának vezetői a magyarság megóvásának érdekében tanúsítanak. A kultúrmozgalom

együttal a magyarság mint ethnosz, mint népi egység megóvását kell hogy jelentse, ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha nem csupán a vezetők, hanem a vezetettek is bizonyos aktív tevékenységet fejtenek ki... Ennek itt helyben is iparkodtam kifejezést adni, de sajnos, minden eredmény nélkül. Nem tudom, hogy az új Kalangya hajlandó-e kisebbségi érdekek és világnézetek tárgyalásának megnyitni hasábjait vagy nem. A probléma nehéz és sok tapintatot igényel. Úgy nagyban kialakult bennem az eszméknek összefüggő sorozata, amelyet azonban papíron még nem rögzítettem meg. A téma nagyon fáradságos voltára tekintettel csak úgy írnám meg a cikket, ha az számíthatna a nyilvánosság rokonszenvére és támogatására. Nyilvánosság alatt nem a vezető rétegeket értem csupán, hanem a vezetetteket is. Egyszóval legyen szíves velem közölni, hajlandó lenne-e egy megfelelő konkrét megállapításokat is tartalmazó cikket a Kalangyában közölni vagy nem.

Várom szíves sorait és maradok régi híve és tisztelője:

dr. Stern Lázár

1938. XII. 6.

Kedves Szirmai Öcsém!

Nagyon kedves levelében kifejezett túlságosan jó véleményét köszönöm, de úgy érzem, hogy nincs jogom hozzá. El voltam készülve arra, hogy Du Gard regényéről szóló kritikámat nem osztja, de mégis azt hiszem, hogy legbelsejében, ott, ahol a vérbeli kritikus székel, nekem ad igazat. Én minden művet a maga valóságos értéke szerint értékelek, ha rossz, én bizony rossznak tartom akkor is, ha világhírű író írta. Elöttem csak a mű lebeg és nem a szerző. A kritika terén Lessing az ideálom, és ma sem tudom meghatottság nélkül olvasni a Literaturbriefe 57 számát, amelyben körvonalazza álláspontját a kritika feladatáról... Nélkülözöm azonban becses válaszát a 3-án kelt levelemben foglalt azon kérdésre, hogy az én különleges és a népet realitásnak vevő álláspontom mellett írjam-e meg kisebbségi cikkemet, és hogy közli-e azt a Kalangya, avagy pedig jobb, ha meg sem írom.

Kérem erre nézve is szíves válaszát és maradok szívélyes tisztelettel:

dr. Stern Lázár

1938. XII. 20.

Kedves Szirmai Öcsém!

A totális államok sajtója sokat ír Anglia széthullásáról. Ez birt rá az ide csatolt tanulmány megírására, melynek szíves közlését kérem. A közelgő karácsonyi ünnepek alkalmával boldog és kedves ünnepelést kívánok nagyon tisztelő régi híve:

dr. Stern Lázár

1939. II. 24.

Kedves Szirmai Öcsém!

Kedves, megértő levelét nagyon köszönöm. Végtelenül sajnálom, hogy nem találkozhattunk. Miért nem látogatt meg? Nagyon örültem volna, ha alaposan kibeszélgethettük volna egymást (!)... Jövő becskereki útja alkalmával számítok b. látogatására.

A magyarság kötelékéből nem léptem ki. Magyar érzésben maradtam, aki voltam. Lemondtam a helybeli Közművelődési Egyesületben viselt igazgató tagsági állásomról, de fenntartottam tagságomat. Fenntartottam s ezt meg is indokoltam, mert a vezetőség játékszerű, a felületeken mozgó eljárását kifogásoltam s úgy láttam, hogy megkerüli a magyarság életbevágóan komoly bajai orvoslásának a megkísérlését.

Nem tudom, ki magyarázta Öcsémuramnak fenti lépésemet úgy, ahogy levelében olvastam, de enyhén szólva sajnálatosan félreértette lépésemet.

Nem tagadom, a magyarországi zsidópolitika is kissé kedvemet szegte. De elhatározásomban nem vezérelt. Sokkal többre becsülöm a magyar kultúrát s erős a bizalmam a nézetek eljövendő alakulásában.

Fogadja szeretetem s becsülésem kifejezését. Tiszteelő híve:

dr. Stern Lázár

1940. IX. 5.

Kedves Szirmai Uram!

Bizonyos csalódással vettem vissza a kritika kéziratát.

Nem tudom, ezek után van-e helye még az én írásaimnak régi helyén. Kant s Montesquieu békeművei nyomán írtam egy kis cikket, — Ortega s Huizinga standard művét szeretném ismertetni egy másik cikkben.

Talán anakronizmussá váltam, talán ezek az írók is vieux jeux-k lettek?

Talán egy-két sorban jelezné ezt, nehogy hiába fáradjak én is, s hiába fárasszam Önt is.

Nagyon kiábrándítottak b. levelének utolsó sorai. Nem tudom, mit gondoljak róluk.

Szeretettel s nagybecsüléssel üdvözlöi régi híve:

dr. Stern Lázár

